

Studium filosofie je studiem kultury

Zdeněk NOVOTNÝ

Abstrakt: Příspěvek má za cíl podpořit předpoklad, že určitý filosofický systém představuje jakousi duchovní, myšlenkovou, zobecňující transformaci kulturních jevů dané společnosti, a opačně také to, že z charakteru filosofie je možno usuzovat na charakter duchovní kultury. V evropském kontextu se snaží ukázat důsledky kontinentálního racionalismu na straně jedné a britského empirismu na straně druhé. Tímto prizmatem je posuzována také novější česká filosofie.

Klíčová slova: kultura, filosofie, racionalismus, empirismus, uzavřené systémy, jistota, pochybnost, tolerance

Co je kultura a co je filosofie? Obecně akceptovatelná definice těchto pojmů asi neexistuje, ale má se za to, že kultura je širší pojem a že filosofie je součástí kultury. Možná se dá říci, že určitá konkrétní filosofie či filosofický systém představuje jakousi duchovní, myšlenkovou, zobecňující transformaci kulturních jevů dané společnosti. Pokud přijmeme tento předpoklad, bude platit také obrácený vztah: z charakteru filosofie je možno usuzovat na charakter duchovní kultury.

Zkusme se podívat na historický vývoj tohoto vztahu v našich evropských podmínkách. Kolébkou evropské civilizace a kultury je staré Řecko, které vykazovalo obdobné rysy jako jiné tehdejší vyspělé mimoevropské civilizace a kultury. Řecké myšlení je obecným základem

dalšího filosofování až do současnosti. Proto se např. k Platónovi a Aristotelovi stále vracíme. A nejen my v Evropě, ale filosofové prakticky v celém světě. Další vývoj civilizací a kultur vedl ke stále větší diverzifikaci. Jistý univerzalismus, který má ne náhodou svůj základ opět v Platónovi a Aristotelovi, ještě přetrvává v evropském středověku. Avšak už v renesanci začíná budování rozdílných a svěbytných kultur, ne ještě národních, ale odpoutáním se od scholastického univerzalismu dochází k vytváření většího prostoru pro odlišnosti a jejich relativně svobodný rozvoj.

V novověku, který filosoficky začíná R. Descartem na evropském kontinentě a J. Lockem (částečně už F. Baconem) v ostrovní říši, se proti sobě vyhraňují racionalismus s pojetím subjektu obdařeného vrozenými rozumovými dispozicemi, a empirismus (senzualismus), pro který je lidská mysl (mind) bezprostředně po narození tabula rasa, a teprve smyslová zkušenost ji naplňuje obsahem. To už jsou koncepce hodně odlišné, přímo protikladné. Po R. Descartovi racionalistickou linii promýšlejí B. Spinoza a G. W. Leibniz, empirickou po J. Lockovi pak G. Berkeley, a dovršuje ji D. Hume, který celou dosavadní filosofii šokuje zjištěním, že jedinými jistými danostmi jsou percepce, smyslová data, a že vidět za nimi něco více (mimosmyslovou skutečnost) je z přísně vědeckého hlediska neoprávněné. Tím je zpochybněna existence jakékoliv substance (materiální i duchovní), dokonce i neotřesitelná jistota Descartova „cogito ergo sum“. Nejvíce ovšem Hume zapůsobil svou analýzou a kritikou kauzality. Nepoznáváme příčinné působení, ale pouze opakovanou, pravidelnou následnost událostí. Na Humovu skepsi reaguje I. Kant, který uznává potřebu kritického myšlení a překonání staré metafyziky a nalézá jistotu v „čistém“ rozumu samém. Pokantovští němečtí filosofové J. G. Fichte, F. W. J. Schelling, G. W. F. Hegel, L. Feuerbach, K. Marx (B. Engels), F. Nietzsche, E. Husserl, M. Heidegger vytvářejí velké všezahrnující a všeřešící víceméně uzavřené nebo alespoň završené systémy. Všechny mají stejný společný rys: faustovství, titanismus. Jsou to jakési „samonosné konstrukce“ vnitřně konzistentní, mající svou logiku, žijící vlastním životem, bez rizika konfliktu s jakoukoli mimofilosofickou realitou. Tyto výtvořiny ducha se prohlašují za realitu samu nebo alespoň za výraz či pravdivý odraz reality.

Naproti tomu empirismus, šířící se hlavně ve Velké Británii, s žádnými vykonstruovanými systémy idejí nepracuje, drží se „při zemi“, a tím tvoří základ pro střízlivou, věcnou filosofii připouštějící pochybnosti, toleranci, která se pak přenáší i do společenského života a je základem demokracie a svobody. Neumožňuje takové „vzlety“ (viz G. W. F. Hegel, E. Husserl) nebo spíše „úlety“ (viz J. G. Fichte, F. Nietzsche) jako německá pokantovská filosofie.

Zcela jinak je tomu s filosofií, která vznikla v USA a je známa jako pragmatismus. Je výsledkem výzvy, kterou filosofii adresuje realita života, praxe. Rozhodující jsou praktické důsledky filosofie a jejích idejí, tedy odpověď na otázku, čím může být filosofie prospěšná životu. Totéž platí i pro náboženství.

Mohli bychom procházet filosofiemi dalších zemí a národů (zajímavá by byla sonda např. do ruského myšlení, ale tím – zejména nihilismem F. M. Dostojevského – se zabýval T. G. Masaryk), ale zůstaneme u hlavních proudů novověké filosofie – kontinentálního racionalismu a ostrovního empirismu, jak byly ve svých počátcích reprezentovány už velkými metafyzickými systémy R. Descarta, B. Spinozy a G. W. Leibnize, na které pak navazovali právě především němečtí filosofové, a na druhé straně J. Lockem, G. Berkeleym a D. Humem, kteří předznamenali pozdější pozitivismus.

Vraťme se nyní k myšlence, kterou jsme vložili do názvu našeho příspěvku: studiem každé opravdové filosofie poznáváme určitý způsob myšlení, světový názor, a zprostředkovaně i přístup ke skutečnosti, k věcem běžného života. Takto například lépe pochopíme, jak je možné, že národ s tak vyspělou vzdělaností a kulturou, jaké dosáhli Němci, dokázal přijmout rasistickou „teorii“, a tím i všechny důsledky z ní plynoucí. Šlo o vnitřně bezrozporný systém se svou vlastní logikou a vlastními hodnotícími kritérii – tak jak to odpovídá charakteru myšlení nejznámějších německých pokantovských filosofů. Každý z nich sebevědomě prohlašoval svůj systém za jediný možný a logicky správný. G. W. F. Hegel, oficiální filosof Pruska 19. století, pochopil dějiny jako projev vývoje ducha a pruský stát jako dovršení společenského vývoje. Tím bylo ospravedlněno vše, čeho se tento stát dopouštěl. Ideologie nacismu se inspirovala J. G. Fichtem a F. Nietzsche. Komunistické

totalitární nebo autoritativní režimy využívaly zjednodušující materialismus a ekonomismus, revoluční utopismus Marxova učení o společnosti. Všechny tyto ve své době vládnoucí ideologie rozhodujícím způsobem poznamenaly celé oblasti kultury jednotlivých států. Nejzávažněji a zároveň nejtragičtěji se marxistická revolučnost projevila ve formě terorismu tzv. rudých brigád v některých evropských zemích, kulturní revoluce v Číně, u rudých Khmerů v Kambodži, ale ve větší či menší míře i jinde ve světě.

Své úvahy uzavřeme posouzením české novověké filosofie právě z tohoto pohledu. Vzhledem ke geografické poloze, blízkosti a chtěnému či nechtěnému permanentnímu prolínání české a německé kultury, zejména pak pro velkou převahu německého jazyka a německé literatury v tehdejší českém prostoru, byli nejvýznamnější čeští myslitelé 19. století jednoznačně pod vlivem německého osvícenství – ve filosofii především I. Kanta a G. W. F. Hegela, dále pak J. G. Herdera, J. W. Goetheho, F. Schillera a J. F. Herbarta. Všechny tyto filosofické a literární velikány T. G. Masaryk velmi dobře znal, oblíbil si J. W. Goetha a ve filosofii se snažil pochopit I. Kanta, ale rozhodující bylo pro něj setkání s filosofií D. Huma a A. Comta, kterou hodnotil jako důsledně vědeckou v protikladu k metafyzické spekulaci německých filosofů. Proto T. G. Masaryk usiloval o vymanění se české vědy a filosofie z německého vlivu a stal se prvním propagátorem D. Huma a A. Comta v českých zemích, a to dlouho před vznikem samostatné Československé republiky, na němž měl rozhodující podíl.

První světová válka skončila zánikem prusko-rakouského absolutismu a vítězstvím britsko-francouzského demokratismu a liberalismu. Ve svobodných demokratických poměrech Československa se pak nejvíce rozšířila filosofie pozitivismu, ale vedle ní se rozvíjela i protipozitivistická metafyzická a náboženská filosofie, také strukturalismus, lingvistická filosofie, fenomenologie, marxismus apod. Sám Masaryk se nezařadil do žádného proudu, usiloval o vědeckou filosofii, ale věřil v Boha a byl přesvědčen, že vědecký světový názor je slučitelný s předpokladem boží existence. Každý intelektuál si mohl vybrat z široké a pestré ideové škály, kterou nabízely necenzurované školství a kultura, a také církve a politické strany. Až do svého zániku bylo předválečné

Československo ostrůvkem svobody a demokracie ve střední Evropě. Bylo poznat, že jak jeho zakladatel T. G. Masaryk, tak jeho nástupce E. Beneš měli důkladné filosofické vzdělání. Totéž se ovšem bohužel nedalo říci o ostatních evropských politicích a státnících, kteří rozhodovali o její budoucnosti.

Celé 20. století, první a druhá světová válka, továrny na smrt, rozdělení světa, globalizace, ekologická krize, terorismus, hroucení tradičních hodnot – to všechno je také bohužel realita, která se však vymkla všem dosavadním představám a myšlenkovým modelům a předčila jakoukoli fantazii. Jejím duchovním filosofickým výrazem je existencialismus, filosofická antropologie, postmodernismus a oživení iracionalistických proudů. Vlastní pedagogická zkušenost ukazuje, že dnešní mladí lidé, studenti, nacházejí zálibu ve F. Nietzsche, v postmodernistickém odmítání rozumu a jeho řádu, tradičních hodnot a autorit, v orientálním myšlení, někteří sympatizují s islámem.

Nemohu než opakovat to, co říkám ve svých referátech na našich společných setkáních už řadu let: uchovejme si, rozvíjejme a pěstujme v naší mládeži to, čemu říkáme evropské, v antice zrozené filosofické myšlení s jeho racionalitou, zdravou skepsí a kritičností, s humanistickou morálkou a tolerantností. Osvojujme si tyto ideje a na nich dále budujme svou kulturu.

Vybraná literatura:

- BEDNÁŘ, M. *České myšlení*. Praha: 1996.
- BERKELEY, G. *Pojednání o základech lidského poznání*. Praha 1938, 1995.
- ČAPEK, K. *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, 1990
- DESCARTES, R. *Rozprava o metodě*. Praha 1933, 1947.
- DESCARTES, R. *Úvahy o první filosofii*. Praha, 1970.
- FEUERBACH, L. *Podstata křesťanství*. Praha, 1954.
- FEUERBACH, L. *Zásady filosofie budoucnosti a jiné filosofické práce*. Praha, 1959.
- GABRIEL, J. a kol. *Slovník českých filozofů*. Brno, 1998.
- HEGEL, G. W. F. *Fenomenologie ducha*. Praha, 1960.
- HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*. Praha, 1996.
- HORYNA, B. a kol. *Filosofický slovník*. Olomouc, 2002.
- HUME, D. *Zkoumání lidského rozumu*. Praha, 1971, 1972.

- HUSSERL, E. *Karteziánské meditace*. Praha, 1968.
- JAMES, W. *Pragmatismus, nové jméno pro staré způsoby myšlení*. Praha, 1918, Brno, 2003.
- JASPERS, K. *Otázka viny*. Praha, 1991.
- KANT, I. *Prolegomena ke každé příští metafyzice, jež se bude moci stát vědou*. Praha, 1916, 1972, 1992.
- KANT, I. *Základy metafyziky mravů*. Praha, 1910, 1976.
- LEIBNIZ, G. W. *Monadologie*. Praha, 1925, 1982.
- LENIN, V. I. *Materialismus a empiriokriticismus*. Praha, 1952.
- LOCKE, J. *Esej o lidském rozumu*. Praha, 1984.
- LYOTARD, J. F. *O postmodernismu*. Praha, 1993.
- MARITAIN, J. *Křesťanský humanismus*. Praha, 1947.
- MARX, K.: *Ekonomicko-filosofické rukopisy z r. 1844*. Praha, 1961.
- MASARYK, T. G. *Ideály humanitní*. Praha, 1901, 1968.
- MASARYK, T. G. *Počet pravděpodobnosti a Humova skepse*. Praha, 1883.
- NIETZSCHE, F. *Tak pravil Zarathustra*. Praha, 1914, 1920, 1968, 1995.
- POPPER, K. R. *Věčné hledání. Intelektuální autobiografie*. Praha, 1995.
- RUSSELL, B. *Logika, jazyk, věda*. Praha, 1967.
- SARTRE, J. P. *Marxismus a existencialismus*. Praha, 1966.
- SCHOPENHAUER, A. *Svět jako vůle a představa*. Praha, 1911–1917.
- SPINOZA, B. *Etika*. Praha, 1925, 1977.
- STÖRIG, H. J. *Malé dějiny filosofie*. Kostelní Vydří, 2007.

Kontakt na autora příspěvku:

doc. PhDr. Zdeněk Novotný, CSc.
Katedra společenských věd
Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
Žižkovo nám. 5
771 40 Olomouc
e-mail: zdenek.novotny@upol.cz